

Kultúrna udržateľnosť ako podmienka kultivovanej obyvateľnosti mesta

J. Gregorová, R. Špaček: Cultural Sustainability as a Condition of Refined Habitableness of Town. Život. Prostr., Vol. 42, No. 5, p. 227 – 234, 2008.

Also the differentiated protection of diversity of cultural manifestations is one of the basic alternatives of searching tactics to practise the cultural sustainability. The condition of success of this process is the elucidation of the terms authenticity and integrity in relation to cultural as well as natural heritage. Relativization of the anthropocentric approach to the changes of natural environment and new definition of the term cultural identity ought to be the result of the global sight on the world. By analyses is achieved the opinion that the degree of conservation of identity is narrowly connected either with the tradition of life style either with the social situation of single cultural communities.

Skutočnosť, že ľudstvo už okúsilo lesk a biedu neosobného sveta techniky spôsobila, že znova objavujeme návraty k primárnym koreňom bytia. Stávajú sa predmetom vedeckých štúdií a projektov, ktoré sa tieto archetypálne väzby pokúšajú opätovne vrátiť do života. Ukázalo sa, že aj keď bolo viacero generácií programovo vychovávaných v duchu moderny, vznikla opätovná potreba definovať identity jednotlivých kultúrnych kontextov. V dôsledku tohto procesu sa aktualizuje ochrana ohrozených kultúrnych subsystémov na lokálnej, národnej i medzinárodnej úrovni. Spolu s environmentálnymi aspektmi bytia sa vyformoval problém kultúrnej udržateľnosti života.

Ľudia reagujú na danú situáciu rôzne – niektorí stav ignorujú, niektorí si neuvedomujú realnosť a možnosti návratu späť, iní chápu túto skutočnosť ako moderný trend – štýl, ktorý je momentálne aktuálny. Postupne si uvedomujeme, že environmentálny trend je základom zdravého spôsobu života, kontinuálne naviazaného na kultúrny odkaz generácií, ktoré svojím životom dokazovali optimálnu symbiózu kultúry a primárneho prírodného prostredia. Zároveň ide o predpoklad kultivovanej a udržateľnej obyvateľnosti miest.

Z globálnej analýzy kultúry vyplynuli nové poznatky. Ukázalo sa, že zmenšovaním vzdialenosti medzi ľuďmi sa zároveň narušil blahodarný efekt pôvodnej biosféry, ktorá optimalizovala miestne kultúrne štruktúry, eliminovala spoločenské poruchy a krízy. Informačná sféra vytvorila nové mega-uzly, vzdialenosti merané v dĺžkových mierach prestali hrať hlavnú úlohu. Virtuálne sme všetci spolu teraz a tu, všade a naraz. Keď sa však postavíme a dáme reálne do pohybu, pre mesto ostane podstatná kvalita architektúry a infraštruktúry. Virtuálna metarovina sa vzťahuje aj na mierku krajiny (Špaček, 2008). Znášobil sa tlak na prírodu, v dôsledku čoho sa destabilizovala aj biosféra. Už sa nemôže brániť svojou prevahou, bráni sa preto svojou zraniteľnosťou. V konfrontácii so zranenou prírodou zlyháva aj naša biologická prirodzenosť (Šmajš, 1997).

Na zmeny reagoval aj človek, ktorý tento stav zapríčinil. Napriek svojej adaptabilite nie je schopný ak-

ceptovať anonymitu a odhmotnenú povahu moderných technológií, ani introvertnosť a vysokú individualitu kultúry súvisiacu so samozabezpečením základných životných potrieb. Zdanlivý priestor slobody je príčinou vzniku prílišného relativizmu, straty zmyslu, centrality, zúženia sféry historických nadväzností. V konečnom dôsledku je zdrojom všeobecnej kultúrnej neistoty. Začali sme síce brať ako-tak vážne oblasti udržateľnosti vo vzťahu k prírode, ale stále nám uniká kultúrna udržateľnosť, udržateľnosť spôsobu života. Ak si nedokážeme udržať kultúru, nepomôže nám ani relatívne zdravé prostredie.

Tak, ako sa v poslednom období etablovala potreba ochrany životného prostredia, v snahe zastaviť (spomalit) klimatickú zmenu na Zemi, tak sa už takmer dvesto rokov vytvára systém ochrany kultúrneho dedičstva definovaný podľa toho, v ktorom období vznikol, v akom štádiu zachovania intaktnosti sa dané de-

Obnova charakteru zástavby. Typickými znakmi mesta sú mierka a kompaktnosť. V prípade tradičných miest sú tieto kategórie doplnené o špecifiká, ako slohovosť, prevládajúci charakter funkcie atď. Ukážka vhodnej náhrady zaniknutej barokovej dvojpodlažnej zástavby novodobou kompaktnou malomestskou štruktúrou na Františkánskej ulici v Mestskej pamiatkovej rezervácii Trnava. Foto: J. Gregorová

dičstvo nachádzalo a akým stupňom kultúrneho uvedomenia tá-ktorá komunita disponovala. Podobne ako pri ochrane prírodného prostredia, aj pri ochrane kultúry ide v zásade iba o spomalenie zániku kultúrnych prejavov človeka. Otázkou zostáva, ako dlho proces zániku potrvá – či je umožnená kontinuita, alebo je zánik násilný, nekontrolovaný, bez možnosti uplatnenia spätnej väzby...

Hodnota tradície ako základu kultúrnej kontinuity

Skúmaním pozadia každodennej skutočnosti sa zistilo, že má pevnú štruktúru, významuplnosť a jednotu. Vytvára sa spontánne, v priamej odpovedi na prirodzené podmienky sprostredkované *kultúrnou tradíciou*. Jej objektivita sa formuje prostredníctvom zažívania *typických situácií*. Typické situácie obdarujú skúsenosť trvanlivosťou, ostatné skúsenosti z nich čerpajú vedomie zmysluplnosti, vytvárajú kultúrnu pamäť a históriu.

Definovanie typických situácií výrazne ovplyvňuje to, či je predmetom záujmu produkt, alebo proces, resp. činnosť. Kým západné kultúry kladú dôraz na zachovanie *produktu ako typického fyzického objektu*, východné kultúry zdôrazňujú význam *procesu ako typickej činnosti*.

Typické situácie objasňujú vzťahy medzi kultúrnymi podmienkami, spomienkami, očakávaniami, viditeľnou fyziognómiou priestoru a priestorovou štruktúrou jednotlivých situácií.

Kultúra, ako sociálna kategória, má najväčší význam pre ľudí so spoločnými do-rozumievacími znakmi a vyznávajúcimi rovnaké morálne, etické a estetické hodnoty. Každé spoločenstvo reaguje na určitý typ znakov rôzne. Význam znakov, ktoré sa stávajú prostriedkom komunikácie, je zakódovaný vo vedomí spoločenstiev. Kladný alebo záporný význam istého kultúrneho javu pre spoločenstvo je prejavom aktuálneho *hodnotového systému*, ktorý sa v priestore i čase vyvíja a mení (Gregorová a kol., 2008). Práve to je príčinou, že lokálne kultúry kladne prijímajú najmä ich bezprostrední účastníci. Avšak z globálneho hľadiska ich môžu aj nemusia prijímať jedinci či spoločenstvá iných kultúr.

Expanzívne využívanie prírodnej aj kultúrnej zložky životného prostredia spôsobilo, že sme sa dnes ocitli tvárou v tvár *globálnej environmentálnej kríze*. Na základe doterajšieho možno povedať, že táto kríza je *dôsledkom zlyhania jednej globálnej kultúrnej stratégie*. Je to kríza vžitých hodnôt, hodnotových orientácií, resp. priorit, ktoré sú hybnou silou spoločenského rozvoja od vzniku civilizácie na Zemi – mieru

ich expanzie výrazne determinovali technické možnosti človeka (Špirko, 1999). Globálnu environmentálnu krízu môžeme pochopiť ako krízu hodnôt a etického vzťahu modernej, tzv. euroamerickej kultúry k prírode.

Tradičná produktívna technika (človek-nástroj, človek-stroj) do polovice 20. storočia potrebovala priamu účasť živého človeka v pracovnom cykle. Strata kontaktu človeka s primárnym prírodným prostredím sa v súčasnosti prejavila stratou kontinuity s tradíciou a produktmi predkov (Gregorová, 2007). Tento jav je výrazný v krajinách, ktoré:

- pokračujú v nekontrolovanej expanzívnej produkcii z dôvodu ekonomickej prosperity,
- majú pretrhnutú kontinuitu pôvodného vlastníctva produktov predkov,
- majú pretrhnutú kontinuitu spôsobu života,
- sú ekonomicke slabé a nedokážu pod tlakom ekonomickejšie udržať si pôvodný spôsob života, ktorý by sa v týchto krajinách považoval za progres.

Kultúrne udržateľný rozvoj

„Na zabezpečenie optimálneho (udržateľného) rozvoja treba vychádzať nielen z nevyhnutnosti zabezpečenia dlhodobej obyvateľnosti Zeme – začať etapu *proprirodnej kultúrnej evolúcie*, ale aj z potreby zohľadnenia limitov *adaptability* človeka a *rehabilitácie historických skúseností* kvôli zachovaniu kontinuity prežívania *typických situácií* –

začať etapu stratégie kultúrnej udržateľnosti života.“ Trend, ktorý sa pokúša sklbiť výdobytky kultúr so zachovaním prirodzeného prostredia Zeme, sa pracovne nazýva *kultúrne udržateľný rozvoj* (Špaček, Kepl, Stonehouse, 1994 – 1997). Tento trend sa pokúša implantovať kladné stránky kultúrnych fenoménov do súčasného globalizačného procesu.

Problém implementácie je dnes značne neujasnený, vzhľadom na skutočnosť, že sa opätovne definuje územné, regionálne členenie Európy vo vzťahu k celému svetu. Vznikom Európskej únie sa prirodzene neodstránili rozdiely medzi ekonomickým a kultúrohistorickým potenciálom západnej a východnej Európy. Tendencia zjednocovania je zrejmá. Z posledných analýz a skúseností z integrácie je evidentné, že každá krajina si priniesla vlastné postupy vyplývajúce z tradičných zvyklostí, a preto pretrvávajúcej nejednotnosť pri proklamácii priorít národných špecifik. Zjednotiť systém (ak vôbec) bude možné až v zjednotenej Európe. V rámci prechodného obdobia treba, aby si svoj potenciál opätovne definovali najmä krajiny s nižšou ekonomickou úrovňou, či neujasneným vzťahom k tradícii, hodnotovému systému a kvalite života. K takýmto krajinám nesporne patrí aj Slovensko, ktoré svoju národnú identitu hľadá až v poslednom storočí, na rozdiel od väčšiny imperiálnych krajín západnej a strednej Európy, ktoré si dodnes zachovávajú dominantnú pozíciu.

(Poznámka: V Európskej koncepcii priestorového rozvoja sa uvádza, že „územie Európy je charakteristické vysokou kultúrnou a environmentálnou diverzitou,“ ktorá predstavuje jej významný rozvojový faktor. Túto mnohorakosť však ohrozuje neustále rastúca ekonomická a územná koncentrácia – dve tretiny obyvateľov EÚ žijú v urbánnych oblastiach – patrí tam aj tzv. Pentagon – Londýn, Paríž, Miláno, Mníchov, Hamburg – so 40 % celoeurópskej populácie a 50 % celoeurópskej produkcie. Toto urbanizované územie pritom zaberá iba 20 % rozlohy Európy. Reakciou na túto skutočnosť bolo rozdelenie ostatných území Európy na stredo- a juhovýchodoeurópsky priestor s podobnými územnými charakteristikami vrátane kultúrohistorických väzieb; Belčáková, 2007).

Autenticita a integrita – základné hodnoty kultúrneho dedičstva

Jedným z hlavných predpokladov rovnovážneho riešenia kultúrne udržateľného rozvoja je vysporiadať

Ignorovanie charakteru pôvodnej zástavby. Nikto nepochybuje o architektonických kvalitách neskoromodernistického súboru hotela Kyjev a bývalého obchodného domu Prior na Kamennom námestí. Na prvý pohľad je však jasné, že táto stavba ignorovala kompaktný barokový kontext mesta už v dobe, keď vznikala. Je preto pochopiteľné rozpútanie búrlivej diskusie o jej nevhodnosti. Veľká časť pôvodného obyvateľstva iniciovala jej asanáciu a nahradenie pôvodným kompaktným charakterom zástavby. Foto: J. Gregorová

sa s tým, či *treba kultúrne dedičstvo chápať ako produkt* (ktorého fyzická likvidácia znamená nenávratnú stratu), *alebo ako proces* (ktorý možno kedykoľvek obnoviť).

Západné materialistické chápanie produktu ako predmetu ochrany silne lipne na zachovaní *autenticity* – pôvodnosti originálu a je vlastne západným kultúrnym modelom spoločnosti. Flexibilnejšie chápanie procesu ako predmetu ochrany, typické pre východné kultúry, je definované na základe reprodukcie ako prirodzeného prejavu života, ktorej absolútnou súčasťou je fáza vzniku i zániku.

Medzinárodné konvencie sa z postupného materialistického zamerania na fyzickú stránku ochrany kultúrneho dedičstva, rozšírili aj o nefyzické (duchovné) aspekty, ktoré sa v posledných desaťročiach dostávajú aj do procesnej stránky – ochrany tradičného spôsobu života a činností (a tým aj produktov), ktoré v dôsledku istého spôsobu života vzniknú.

Napriek benevolentnejšiemu chápaniu náhrady zaniknutého originálu kópiami (dôsledok východného chápania procesu činnosti ako predmetu ochrany) je zrejme, že západný model ochrany kultúrneho dedičstva, ktorý pretrvávajú v celosvetovom meradle, preferuje najmä tie postupy, ktoré maximálne zachovávajú fyzický

Ignorovanie identických znakov mesta. Ohrozenie existencie jediného historického mosta spájajúceho Staré Mesto s Petržalkou predstavuje ohrozenie historickej identity mesta. Foto: J. Gregorová

originál – zdôrazňuje sa zachovanie *autenticity* (pôvodnosti) materiálu a diela, ako aj zachovanie *integrity* (celistvosti) celku.

Identita je totožnosť, zhodnosť, sebauvedomenie človeka, pri použití miernej licencie môže ísť aj o kolektívne sebauvedomenie kultúry..., o miestnu, regionálnu, ... kontinentálnu identitu.

Kultúrna identita sa v tejto súvislosti chápe ako proces, v ktorom sa daná komunita stotožňuje s kultúrnym dedičstvom predkov, ochraňuje a inak spomaľuje jeho zánik z dôvodu zachovania kultúrnej kontinuity pre nasledujúce generácie.

Autenticita a identita nemusia vychádzať z hlbkej histórie. Aj keby sa na prvý pohľad zdalo, že kríza v architektúre začína v momente, keď sme už do vienka architektonického dedičstva nevedeli priniesť nič nové, nie je to celkom tak. Často sa totiž stretávame s názorom, že architektúra 19. storočia s aplikovaním množstva *-izmov* bola vo vývoji architektonického diania regresom. Bolo sa treba vysporiadať s pojmom *autenticita* najmä vo vzťahu k „tradičnému“. Ak bolo pre urbanistické štruktúry miest a dedín do polovice 20. storočia typické hierarchizované a homogénne prostredie s jasnou artikuláciou, je pochopiteľné, že pomerne krátke obdobie moderny nemohlo v plnej miere nahradiť stáročia opakovaný systém artikulácie, ktorý väčšina ľudí prijímala pozitívne. Tento základný rozpor medzi tradicionalistami a modernistami bránil vyhlasovaniu diel moderny za pamiatky. Vysoká miera prestavby miest i vžitá modernis-

tická estetika mladších generácií si v súčasnosti vynútili prehodnotiť výlučne odmietavý postoj k moderne. Začínajú sa nanovo definovať pojmy *autenticita*, *integrita* a *kultúrna identita*. Do hodnotenia kompaktných mestských štruktúr sa dostávajú termíny *homogénny*, *heterogénny*, *rušivý* a pod. Hranica citlivosti na mieru rôznorodosti, heterogenity až chaosu sa neustále posúva. To, čo prekážalo pred päťdesiatimi rokmi, je dnes štandardom. Veľký tlak spôsobuje, že človek je nútený prispôbovať sa danému stavu. Pôvodné chápanie estetiky sa presadzuje iba pri vopred vymedzených celkoch, ktoré z nejakého dôvodu treba chrániť. Nie vždy sa musí zásah do homogénnej štruktúry hodnotiť ako negatívny. V prípade, že je kontextuálny (rešpektujúci charakter miesta), často dané miesto či mesto získa novú autentickú identitu.

Novú autentickú identitu vytvoril napríklad Sir Patrick Geddes výstavbou bieleho mesta v Tel Avive od r. 1930 do založenia štátu Izrael. Autenticita tohto urbánneho komplexu bola uznaná zápisom do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva r. 2003.

Costova Brasilia je v tomto Zozname už od r. 1987, Utzonova opera v Sydney od r. 2007, tá bola aj v širšom výbere pre nové divy sveta. S využitím pamäte miesta pracovali architekti napríklad pri konverzii londýnskych dokov – Docklands sú dnes pojem, Pelliho zahrotená nerezová budova v Canary Wharf sa stala stabilným identifikátorom Londýna. Bilbao získalo novú identitu Gheriho múzeom (Špaček, 2008). Rozhodujúce je tu všeobecné prijatie a spoľahlivá čitateľnosť kultúrnej stopy.

Globalizácia a kultúrna identita

Migrácia, ako sprievodný jav nového spôsobu života v rámci globalizácie, výrazne vplýva na formovanie vzťahu k tradičným situáciám. Rýchlou zmenou zloženia pôvodného obyvateľstva vznikajú nové kombinácie – primárny vzťah domáceho obyvateľstva k tradícii sa mieša s kultúrnymi návykmi prisťahovalcov, nové impulzy sa vnášajú v dôsledku internacionalizácie.

Nový spôsob života by mal byť oslobodený od všetkých historických väzieb a súčasne sa očakáva, že výsledok bude pochopený, uznaný a všeobecne prijatý – jadro konfliktu medzi tradíciou a modernou (Gregorová, 2007). Tiež sa počíta s neustálym zvyšovaním štandardu životnej úrovne obyvateľstva a s uvedomovaním si potreby začať proces prírodnej evolúcie.

Tieto protichodné požiadavky sformovali 3 základné scenáre postoja komunity k jej kultúrnemu dedičstvu. Štruktúru týchto scenárov ovplyvnila okrem migrácie aj

estetika formy uplatňujúca sa v minulosti i dnes, ekonomické aspekty a rôzna miera emotívnej väzby komunity k dedičstvu predkov.

• **Scenár A – pôvodná kultúra zotrva-va bez výraznejších vplyvov globalizácie.** Zotrúvaním tradičných hodnôt ako súčasť životného štýlu sa vlastne problém starého a nového rieši v prospech zachovania tradičného. Tento scenár sa uplatňuje v krajinách so stabilizovanou ekonomikou a dlhodobou tradíciou pestovania kontinuity životného štýlu. Migranti sa spravidla prispôbujú, prípadne vytvárajú samostatné komunity (Veľká Británia, Škótsko, Nórsko atď., zvláštny fenomén v tomto kontexte predstavuje Maďarsko).

• **Scenár B – pôvodná kultúra je čiastočne ovplyvnená globalizáciou.** Akceptovaním vstupu nových impulzov do tradičných hodnôt sa problém starého a nového rieši v zmysle ich adekvátnej koexistencie. Tento scenár sa uplatňuje s rôznou intenzitou v krajinách s meniacou sa ekonomickou situáciou a liberálnejším postojom k pestovaniu kontinuity životného štýlu (v Nemecku, Španielsku, Česku a pod.). Slovensko s diferencovaným prístupom k ochrane pamiatok sa snaží zotrvať v tomto scenári.

• **Scenár C – pôvodná kultúra zanikla.** Devastácia tradičných hodnôt v prospech nového. Tento scenár sa uplatňuje v krajinách, kde pozvoľna alebo radikálne, spravidla násilne, zanikla pôvodná kultúra. Migranti sú nositeľmi novej kultúrnej identity. (O zmene životného štýlu sa dá hovoriť v krajinách bývalého východného bloku, o úplnej devastácii v prípade vojnovnej alebo prírodnej katastrofy, keď okrem životného štýlu zanikne aj fyzická podstata štruktúry; Gregorová, 2006.)

Pamiatková starostlivosť – prvý systémový nástroj na udržanie kultúrnej udržateľnosti

Gradujúce ohrozovanie kultúrnych subsystémov vo svete postupne viedlo kultúrne národy k vyformovaniu pojmu *pamiatka* a vytvoreniu systému na jej ochranu. Tento systém sa zrodil v momente, keď si civilizovaní ľudia začali uvedomovať význam pojmu *dedičstvo*. Ako samostatná vedná disciplína sa *pamiatková starostlivosť* začala formovať od 19. storočia, v súvislosti s osvietenskými názormi na zlepšenie sveta. Chápala sa ako nástroj na systematické spomaľovanie zániku kultúrneho dedičstva a sformovala sa na rôznych úrovniach – svetovej, národnej i lokálnej.

Absolútne akceptovanie identity a charakteru mesta. Zakonzervovaná stredoveká štruktúra opevneného juhofrancúzskeho mesta Carcassonne. Pre jej jedinečnosť sa mesto už v 19. storočí považovalo za exponát a tejto skutočnosti bolo podriadené aj funkčné využitie jednotlivých objektov. Foto: J. Gregorová

Tak ako sa kvalita životného prostredia rapídne zhoršovala od 70. rokov 20. storočia, aj nazeranie na ochranu kultúrneho dedičstva sa v medzinárodnom meradle postupne menilo. Pred druhou svetovou vojnou boli predmetom ochrany objekty a historické mestá pod podmienkou, že „*vyhovujú všeobecnému záujmu a ich zachovanie nie je na úkor obyvateľstva, ...v novej tvorbe by sa nemali používať slohy minulosti*“ (Aténska charta, 1933).

Druhá svetová vojna vyvolala zvýšenú potrebu ochrany kultúrnych pamiatok. Vzniklo UNESCO – *Organizácia spojených národov pre výchovu, vedu a kultúru* (1945), v sektore kultúry je zahrnutá záchrana kultúrneho dedičstva. Druhá svetová vojna narušila medzinárodnú spoluprácu a pamiatkarské úsilie, ale zároveň to boli práve dôsledky vojny, čo vyvolali opätovné aktivity pamiatkarov. Uskutočnilo sa viacero medzinárodných stretnutí na záchranu historickej architektúry. Známa *Benátska charta* (1964) rozšírila predmet ochrany aj na vidiecke sídla a chápe obnovu architektonického dedičstva ako interdisciplinárnu činnosť. Vymedžila pojem autenticity – pôvodnosti. Opatrnejšie formuluje názory na využívanie moderných materiálov, v zmysle ochrany tradičných procesov začína uprednostňovať tradičné technológie.

Environmentálne chápanie ochrany kultúrneho dedičstva je už zrejmé z *Dohovoru o ochrane kultúrneho a prírodného dedičstva* (1972), v rámci ktorého sa vyhotovilo zoznam najvýznamnejších pamiatok sveta. Buduje sa

Zhodnotenie potenciálu charakteru miesta. Adaptovaná štruktúra prístavných skladov a industriálnych objektov Docklands v Londýne je dôkazom toho, že takéto zóny miest sa pre stratu pôvodnej funkcie ešte nemusia asanovať. Pôvodný charakter ich predurčuje na atraktívnu adaptáciu, ktorá môže z architektonickej dimenzie prerásť až do dimenzie urbanistickej. Foto: J. Gregorová

fond na prípadnú podporu pri záchranných prácach na pamiatkach evidovaných podľa tohto Dohovoru. V Nairobi sa r. 1976 sformulovali odporúčania, ktoré pri ochrane kultúrneho dedičstva jednoznačne hovoria o prostredí definovanom ekonomicky, spoločensky a kultúrne. Rýchly úbytok kultúrneho dedičstva vyvolal potrebu širšej špecifikácie predmetu ochrany. Vznikli ďalšie charty, rezolúcie a dokumenty, za najvýznamnejší z nich možno považovať *Narský dokument o autenticite* (1994).

Z uvedených medzinárodných aktivít je zrejmé, že čím bolo kultúrne dedičstvo ohrozenejšie, tým viac sa sprísňovali požiadavky na jeho ochranu – tento proces vyústil do diferencovanej ochrany. História, paradoxne, ukázala, že hybnou silou systematickej ochrany pamiatok nebola ani tak prevencia, ako skôr bezprostredná hrozba straty kultúrnohistorických hodnôt, prípadne až reakcia na ich zánik.

Diferencovaná ochrana – predpoklad kultúrnej udržateľnosti ako veci verejnej

Tak ako v zmysle Dohovoru existujú rôzne typy ochrany z hľadiska kvantity (krajinnárske štruktúry, urbanistické súbory, solitéry a pod.), existujú aj presne definované pravidlá ochrany z hľadiska kvality (svetové dedičstvo, národná pamiatka, pamiatková zóna, ochranné pásmo, pamätihodnosť a pod.). Optimálna diferencovaná ochrana kultúrneho potenciálu (historickej štruktúry) je zabezpečená v prípade presne definovaného predmetu ochrany z hľadiska kvantity i kvality. Presná špecifikácia je súčasne konfrontovaná aj s inými aspektmi životného prostredia, potom sa zapracuje do príslušného územnoplánovacieho dokumentu, ktorý sa stáva právoplatným nástrojom usmerňovania stavebnej činnosti v území. Pokiaľ sa daný proces nekoordinuje, môže sa stať, že zamýšľaný systém udržateľnosti sa rozpadne.

Príkladom na ilustráciu je tzv. „obnova“ bratislavského Podhradia, pri ktorej sa dovolilo asanovať podnož hradu tvoriacu pôvodne s najidentickejšou stavbou mesta jeden celok. V dôsledku vzniknutých stavebných prieluk sa do pôvodného charakteru kompaktného mesta implantujú nevhodné architektonické štruktúry. Proces prestavby často končí náhodne osádzanými vyšškovými domami, ktoré ničia celkovú siluetu mesta.

Podobným príkladom je aj pripravovaná rekonštrukcia (či novostavba?) Starého mosta v Bratislave. Napriek tomu, že plavebný gabarit Starého mosta nevyhovuje, Dunajská komisia bola ochotná akceptovať jeho stav za predpokladu, že sa most bude rekonštruovať. Rozhodlo sa však, že treba postaviť nový, lebo Starý most nemá výraznejšie architektonické hodnoty a z pôvodného Mosta Františka Jozefa ostali iba kamenné piliere. Je skutočne jediným kritériom ochrany starých – identických – častí mesta iba pragmatická stránka? Ak sa prijme toto riešenie, Bratislava príde o jediný historický most spájajúci brehy Dunaja medzi Starým Mestom a Petržalkou, ktoré, podobne ako Hrad, patria už k identickým ikonám mesta.

Je zlé, ak kultúrne dedičstvo ničia arogantní jednotlivci. Horšie je, ak jeho zánik spôsobuje mesto, či štát – inštitúcie, ktoré by mali iniciovať jeho zachovanie. V kontexte s demokraciou si zaslúži pozornosť aj pojem *verejný záujem*. Verejnosť má právo na kvalitné nové verejné priestory. Má tiež právo (povinnosť?) chrániť existujúce jedinečné štruktúry definované ako *národné kultúrne dedičstvo*.

Neujasnenosť priorít a postupov, necitlivé asanovanie historických častí miest neraz spôsobuje chaos aj v radoch pamiatkarov. Potom sa občas stáva, že sa pamiatková starostlivosť z ochrany celkov (ktoré často v dôsledku neprímeraných investičných tlakov nie je možné ochrániť) zameria na ochranu detailov. Ich ochrana síce má zmysel z hľadiska zacho-

vania autenticity časti, z hľadiska optimalizácie celku môže vyvolať značné problémy.

Často sa stretávame s neúprosnou kritikou konzervatívnych a fundamentalistických pamiatkarov, ktorí brzdia zdravý rozvoj „ekonomicky prosperujúcej spoločnosti“. Keď sa pozrieme na tento problém z nadhľadu, zistíme, že úspešnosť aplikácie diferencovanej ochrany výrazne ovplyvňuje aj to, v akom kultúrnom kontexte sa realizuje. V scenári A, so stabilizovanou miestnou komunitou, sa úloha pamiatkovej starostlivosti spravidla obmedzuje iba na monitorovanie stavu a usmerňovanie bežnej stavebnej činnosti podľa pravidiel, s ktorými je stotožnená prevažná časť komunity. Diferencovaná ochrana sa využíva iba vo výnimočných prípadoch – nie je potrebná.

V scenári B, s vyššou alebo nižšou mierou nových impulzov, je východiskom k ochrane hodnotných štruktúr diferencovaný prístup. V hľadaní kompromisu sa bez systému ťažko hľadajú optimálne riešenia. V scenári C, s novou komunitou, možno uplatniť diferencovaný prístup pri definovaní prezentácie zaniknutého kultúrneho javu. Zväčša ide o nové riešenia s dôrazom na náhradu zaniknutého.

Kultúrna identita Slovenska

Niekedy ťažko identifikovať, či slovenský prístup k ochrane vlastnej kultúrnej identity nehraničí až so scenárom C. Neničí nás vojna, ani prírodná katastrofa – zdoláva nás diktát peňazí a nedostatočný záujem o svoje kultúrne korene... Je známym historickým paradoxom, že najlepšie sa zachovali mestá (nielen na Slovensku), ktorým sa vyhol ekonomický pokrok. Pokiaľ existuje niečo ako svedomie národa, aj architektúra je jeho zhmotnením.

Nová autentická identita sa nezriedka iluzórne vytvára intenzívnou mediálnou kampaňou. Často potom nevznikajú hodnoty, ale objemy obstaného priestoru. Etika sa stáva patetickou fikciou. Eurovea, Panorama city, River park budú iste dokonalé, ale „naše“ sa stanú asi až silou zvyku. Ich univerzálnosť zodpovedá univerzálnosti kapitálu a univerzálnosti autorstva ich tvorcov. V lepšom prípade sa možno raz stanú súčasťou identi-

Narušená integrita siluety mesta. Narušenie pôvodnej siluety historickej štruktúry britského hlavného mesta Londýn. Tower – jeden z najcharakteristickejších objektov historického jadra – sa z pôvodnej nízkopodlažnej zástavby na nábřeží Temže stal podnožou výškových budov v zadnom pláne. Foto: J. Gregorová

Ohrozená obnovená integrita siluety mesta. Siluetu reprezentačného nemeckého barokového mesta Drážďany ohrozuje výstavba nového mosta (aj radikálna obnova ruiny Frauenkirche sa realizovala kvôli obnoveniu barokovej siluety). V ankete obyvateľov Drážďan zvíťazila výstavba mosta pred záchranou unikátnej siluety mesta. Foto: J. Gregorová

ty našej metropoly. V menších mestách je problém menší, ale nemenej hrozivý.

Mesto musí mať aj svoje tabu, niečo ako newyorský Central Park, hranice, ktoré sú naozaj neprekročiteľné. „Všetko je možné“, môže platiť pre tvorivosť, nie pre (ne)oddržiavanie pravidiel a limitov.

Nová dominanta tvoriaca novú identitu mesta. Príklad vzniku novodobej ikony vo forme monumentálneho kultúrneho stánku – Guggenheimovho múzea – v španielskom meste Bilbao. Stavba pôsobí ako obrovská plastika. Foto: J. Gregorová

Globalizácia a europeizácia vyvolávajú diskusie o našej identite. Je naša architektúra dobrá, keď sa podobá tej svetovej, alebo keď sa jej vyrovná? Kráľovské národné divadlo v Londýne bolo postavené r. 1976 podľa návrhu Denysa Lasduna v celkom skromnom duchu, z betónu. My sme to naše stavali dvadsaťpäť rokov, ale máme v interiéroch určite hektár lešteného mramoru. Pre Angličanov by to bolo pridrahé, my sme lepší.

Chýba nám skutočná, produktívna, žitá demokracia, aj v profesii architekta. Participácia občanov sa odohráva pateticko-romanticko-naivným spôsobom, bez jasne stanovených priorít, metód presvedčania..., ale možno ani my, architekti, nedávame profesionálne relevantné otázky ani odpovede. Tento stav súvisí aj s naším profesijným sebavedomím. Štyridsať rokov blúdenia po púšti vedeckého svetonázoru, raný kapitalizmus, súčasný ne-reálny socializmus s nervóznou tvárou nám narušili sociálny imunitný systém a tvorivý potenciál.

Máme príliš veľa instantnej architektúry, architektúry robenej akoby v chirurgických rukaviciach, architektúry bez odtlačkov prstov, namixovanej z trendov, zbavenej ducha v globalizačnom sterilizátore. Situácia sa možno zlepší, keď sa investori rozhodnú, že chcú byť súčasťou kultúrneho, a nielen ekonomického diania, že za svoje peniaze chcú kultúrnu hodnotu (Špaček, 2008).

***

Sú to práve mestá – kompaktné urbanizované štruktúry, kde sa umocňujú problémy spôsobené na-

rušením pôvodného prírodného prostredia, ako aj stieraním kultúrnych rozdielností, ktoré prináša proces globalizácie. Preto je nevyhnutné nanovo regulovať a optimalizovať proces ich rozvoja. Snahu zabezpečiť kultúrne udržateľný rozvoj vo vzťahu k ochrane kultúrneho dedičstva výrazne determinuje hľadanie rovnováhy medzi mierou zachovania tradičných princípov formovania historických štruktúr a implementáciou nových kultúrnych vplyvov. Okrem toho ju determinuje ekonomická atraktivita identických častí historických sídel, prebúdajúca sa emotívna väzba užívateľov na dedičstvo predkov, ako aj štátna ochrana vychádzajúca z medzinárodných dohôd.

Literatúra

- Belčáková, I.: Najlepšie spoločné skúsenosti v priestorovom plánovaní na podporu udržateľného polycentrického rozvoja. POLY.DEV. Bratislava: Perfekt, 2007. ISBN 978-80-8046-382-3.
- Gregorová, J.: Tradícia a novátorstvo v procese kultúrnej globalizácie (aplikácia v procese pamiatkovej starostlivosti). Prednáška pre doktorandské štúdium na FA STU Bratislava, 2006. Manuskript.
- Gregorová, J.: Obnova pamiatok – profesionalizmus alebo fundamentalizmus...? Eurostav, 2007, č. 7, s. 10 – 12.
- Gregorová, J.: Moderné v tradičnom – hlavný problém koncepcie obnovy Pamiatkovej zóny Centrálnej mestskej oblasti Bratislava. Projekt, 2007, č. 1, s. 20 – 27.
- Gregorová, J., Gregor, P. a kol.: Prezentácia architektonického dedičstva II (Ochrana historických typologických druhov ako predpoklad zachovania diverzity architektonického dedičstva). Bratislava: Perfekt, 2008, s. 9 – 15. ISBN 978-80-8046-394-6
- Šmajš, J.: Ohrozená kultúra (od evolučnej ontológie k ekologickej politike). Praha: Hynek, 1997, 221 s. ISBN 80-89057-12-8
- Špaček, R., Kepl, J., Stonehouse, R.: Environmentally Responsible Architecture. Spoločný projekt FA STU, School of Architecture, University of Manchester, 1994 – 1997, podporovaný British Council.
- Špaček, R.: Architektúra je svetonázor. Projekt, 2008, č. 1, s. 4 – 5.
- Špirko, D.: Základy environmentálnej filozofie. Bratislava: STU, 1999, 148 s. ISBN 80-227-1232-9

Doc. Ing. arch. Jana Gregorová, CSc., gregorova@fa.stuba.sk
Prof. Ing. arch. Robert Špaček, CSc., robert_spacek@stuba.sk
Ústav ekologickej a experimentálnej architektúry, Fakulta architektúry STU, Nám. slobody 19, 812 45 Bratislava